

Література

1. *Економічна енциклопедія: У 3 т. / Під ред. С.В. Мочерного. – Київ–Тернопіль: Видав. центр "Академія", 2002. – Т.3. – 952 с.*
2. *Дорнбуш Р., Фішер С. Макроекономіка. – К.: Основи, 1996. – 814 с.*
3. *Еремеев В.Н., Игумнова Е.Н., Тимченко И.Е. Моделирование эколого-экономических систем. – Севастополь: "ЭКОСИ-Гидрофизика", 2004. – 322 с.*
4. *Концепція сталого розвитку України / Под ред. Волошина В.В. – К: "БМТ", 2000. – 17 с.*
5. *Жарова Л.В. Сталый розвиток необхідність чи неминучість? // Вісник КПІ. – 2007. – № 4. – С. 2–15.*
6. *Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. – М.: Государственный ун-т, "Высшая школа экономики", 2000. – 495 с.*
7. *Гродзинський Д.М. Основи ландшафтної екології. – К.: Либідь, 1993. – 224 с.*
8. *Пащенко В.М. Землезнання. Книга перша: методологія природничо-географічних наук. – К.: Б.в., 2000. – 320с.*
9. *Хімич О. Взаємозв'язок екологічної безпеки із законністю: окремі аспекти // Право України. – 2003. – № 11. – С.2–35.*
10. *Хлобистов Є.В. Екологічна безпека у складі національної безпеки держави // Стратегічна панорама. – 2004. – № 1. – С. 100–109.*
11. *Жарова Л.В. Інноваційна політика щодо екологічного підприємництва та екологізації підприємницької діяльності в Україні: проблеми та перспективи // Проблеми управління інноваційним підприємництвом екологічного спрямування: Монографія / Заг. ред. О.В. Прокопенко. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2007. – С. 152–167.*

УДК 332.12.009.12

Д.В. КЛИНОВИЙ

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

СТРАТЕГЕМИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ У ПАРАДИГМІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Сьогодні в Україні особливо гостро стоїть питання підвищення конкурентоспроможності всієї економічної системи на всіх рівнях – суб'єкта господарювання, регіональному, загальнодержавному, міждержавному. Більшість визначень конкурентоспроможності базуються переважно на теорії конкурентних переваг, розробленій М. Портером [1, с. 38–40]. Наприклад, "...під конкурентоспроможністю розуміється комплекс споживчих і вартісних (цінових) характеристик товару, що визначають його успіх на ринку, тобто перевага саме цього товару над іншими в умовах широкої пропозиції конкуруючих товарів-аналогів" [2, с. 167], що фактично аналогічне визначенню М. Портера. Загальні підходи до тлумачення цього поняття можна використовувати і стосовно конкурентоспроможності території (регіону і країни).

На основі комплексного аналізу запропонованих у науковій літературі трактувань поняття конкурентоспроможності регіону, його можна визначити як володіння регіоном певним набором властивостей (внутрішніх факторів

конкурентоспроможності), що дають йому можливість ефективно відігравати свою роль у територіальному поділі праці, виступати з продукцією та послугами, відповідними вимогам як власних споживачів, так і ринків у міжрегіональному та міжнародному товарообміні в зовнішньому конкурентному середовищі, задовольняючи попит на них у конкурентній боротьбі з товаровиробниками з інших територій. Сутність конкурентоспроможності регіону полягає у здатності його господарського комплексу ефективно відповідати вимогам сукупного попиту в міжрегіональному обміні товарами та послугами, забезпечуючи стійкий розвиток регіональної економіки, високі норми прибутків, і накопичення та добробут населення території.

Наявні в сучасній економічній науці теорії конкурентоспроможності є багато в чому суперечливими і недосконалими, хоча наукові дослідження в цьому напрямі здійснюються протягом більше ніж 200 років. Конкурентна боротьба є природним станом для всіх учасників ринку. Перші підходи до розуміння основних принципів конкуренції, конкурентної боротьби і забезпечення конкурентоспроможності товарного виробництва були знайдені ще А. Смітом [3]. Остаточо теорія конкуренції сформувалася в 10–20-х рр. минулого століття завдяки роботам таких великих економістів, як Дж.Б. Кларк ("Розподіл багатства") [4], Ф. Найт ("Ризик, невизначеність і прибуток") [5] та інших. Однак розуміння необхідності стратегії конкурентоспроможності як обов'язкової умови для досягнення успіху прийшло на сорок років пізніше. Першою успішною спробою розробки системного підходу до формування конкурентної стратегії суб'єкта господарювання стала т. зв. бостонська матриця, або інакше матриця "зростання/частка ринку" Бостонської консалтингової групи, розроблена в 60-х роках. Для свого успішного застосування бостонська матриця вимагала надзвичайно точного позиціонування товарів і послуг на ринку, але не давала додатних для цього інструментів аналізу і не враховувала багатьох нюансів ринкової ситуації. Необхідно було шукати нові підходи до проблеми. Автором такого підходу став американець М. Портер, що видав у 80-х рр. кілька книг і на ціле десятиліття визначив напрям розвитку стратегічного планування в менеджменті. У його роботах сформульовано основні підходи, що зробили стратегічне планування справжньою наукою. М. Портер виділив і систематизував п'ять основних конкурентних чинників і три головні стратегії конкурентної боротьби. Конкурентними чинниками, згідно з його теорією, є:

- загроза появи в галузі нових конкурентів;
- здатність покупців на ринку відповідного рівня (регіон, держава) домагатися зниження цін;
- здатність постачальників домагатися підвищення цін на їх продукцію;
- загроза появи на ринку замінників продуктів і послуг;
- ступінь активності боротьби між існуючими в галузі конкурентами.

Відповідно, стратегіями забезпечення конкурентоспроможності товарів і послуг є:

мінімізація витрат, диференціація, концентрація [1, с. 52–55].

Крім того, М. Портер сформулював принципово новий підхід до розуміння об'єкта конкурентної боротьби. Якщо до нього компанія або бізнес розглядалися як єдине ціле, то він увів поняття ланцюжка формування цінностей для споживачів. Фактично це синонім для логістики бізнес-процесу. Такий інструментарій дав змогу звести розробку стратегії компанії, регіону, галузі або навіть держави до виконання зрозумілих і очевидних процедур, як це є у стандартному фінансовому аналізі.

Однак треба зауважити, що запропоновані М. Портером схеми в постіндустріальному суспільстві і сучасних кризових умовах перестають працювати. Як показали результати наступних досліджень, йому вдалося розробити дуже близький до ідеалу алгоритм стратегії конкурентної боротьби, але для минулого, для індустріальної економіки. На початку 90-х років у парадигмі екологічно орієнтованої політики світової спільноти, визначеної в Ріо-де-Жанейро (Конференція ООН з навколишнього середовища і сталого розвитку, 1992 р., Генеральна асамблея ООН "Ріо+5", 1997 р., зустріч "Ріо+10", Йоганнесбург, 2002 р., Ольборзька Хартія, Лісабонська конференція та ін.), у розвинених країнах відбулося активне формування постіндустріальної або інформаційної економіки [6]. З'явилися нові чинники обмеження конкуренції, у першу чергу екологічного характеру, принципово змінилися власне об'єкти конкурентної боротьби (товари й послуги), шляхи проходження сигналів ринку, виникли нові управлінські можливості. Дуже вдало, але запізнілу методологію М. Портера необхідно було змінювати, оскільки виникла потреба у стратегії переходу від індустріального століття до інформаційного. Тому традиційні, "портеріанські" підходи до оцінки конкурентоспроможності економіки суб'єктів господарювання, а тим більше територій, про що йтиметься далі, потребують суттєвої корекції і нових, поглиблених досліджень. Перехід до економіки сталого розвитку поставив інші цілі перед ученими щодо знаходження нових схем управління конкурентоспроможністю регіону.

Завданням публікації є визначення стратегічних підходів до формування конкурентоспроможної регіональної економіки на засадах сталого розвитку. Об'єктом дослідження є регіональна соціально-економічна система в конкурентних відносинах у глобальному ринковому економічному просторі, предметом – механізми конкуренції в мінливих умовах господарювання сучасного соціуму в регіональному аспекті.

Нові конкурентні стратегії глобалізованого, постіндустріального суспільства, або суспільства сталого розвитку чи збалансованого споживання, до якого рухаються нові економіки країн і регіонів в постійно розширюваному європросторі та в динаміці світової економіки, засновані на розумінні єдності людських потреб, суспільного розвитку та економічних процесів. Стратегії нової конкуренції засновані на принципових засадах, які конкурентну боротьбу між товаровиробниками і територіями переводять у площину системної взаємодії в межах глобальної економіки і створення умов для якнайбільш повного розкриття конкурентних переваг кожного товару, виробника або

території з метою зайняти чільні місця в глобальному суспільстві і взяти плідну участь у суспільному розвитку всієї системи світового господарства.

До таких принципових засад відносяться:

по-перше, принцип т.зв. ключової компетенції, що оцінює наявні в розпорядженні товаровиробника, регіону чи країни в цілому можливості. Розкриття його міститься у відповіді на запитання: "Що ми (регіон, товаровиробник) можемо робити краще за все, на чому ми отримаємо гарантований виграш?". Цей принцип спирається на аналіз і оцінку всього комплексу компетенцій виробників і можливостей територіальної соціально-економічної системи як консорціуму продуктивних сил регіону;

по-друге, принцип базової функціональності, що дозволяє легко відповісти на запитання: "Як зробити мою продукцію краще, ніж у конкурентів?" Треба, щоб регіональна продукція більше відповідала базовій функціональності. Це вимагає розширення спеціалізації територіальної економіки і швидкого переходу на нові, більш функціональні принципи організації виробництва, асортимент товарної продукції і послуг;

по-третє, використання в управлінні конкурентоспроможністю принципу т.зв. стратегічної архітектури як плану широкого оволодіння можливостями. Йдеться про якнайбільш повне використання територіальних переваг у комплексній стратегії розвитку регіонального господарства;

по-четверте, традиційне "портеріанське" вміння досягати ринкового лідерства й утримувати його через виробничу досконалість, першість у продукції та послугах, близькість до споживача, якості "бійця", здатність вистояти і втриматися у конкурентній боротьбі. Однак, в теорії нової конкуренції зміщуються акценти такої боротьби: не проти когось, а за себе.

Такі підходи, що спираються як на класичні, так і нові праці економіста М. Портера, а також розробки 1990–2000-х рр. учених-економістів Г. Хемела [7], К. Прахалада [8, 9], Д. Мура [10], а також фахівців в економіко-математичних методах А. Бранденбургера та Б. Нейлбаффа [11] ідеї рівнів індивідуальних потреб та суспільного буття в розвитку цивілізації послідовників засновника сучасного менеджменту А. Маслоу, зокрема його учнів К. Грейвза [12] та К. Уілбера [13], теорію цінностей компанії в сучасному світі Дж. Коллінза [14], створюють основу для нової конкуренції. Її концепція поряд із конкурентним змаганням включає в себе кооперацію, співробітництво з постачальниками й споживачами, обмін досвідом з виробниками, що займають близькі ринкові ніші, і спрямована на створення бізнес-екосистеми (за Дж. Муром) і принципи нового конкурентного мислення. Завданням такого мислення є вирішення питання про те, коли варто конкурувати, а коли співробітничати в єдиній системі ринкового середовища, яке системно створює однаково вигідні умови для розкриття потенціалу кожного товаровиробника, галузі і регіональної економіки. Принципи нової конкуренції активно враховують різноманіття можливостей розвитку і значно розширюють сферу видів діяльності для унікальної і неповторної територіальної економіки. Вони надають їй можливість зайняти своє чільне місце в системі господарювання

глобалізованого суспільства сталого розвитку, в якому цінність гуманістичних і екологічних пріоритетів трансформують "дику" ринкову конкурентну боротьбу в ділову конкурентну співпрацю з метою якомога ефективнішого розкриття власного економічного потенціалу для отримання прибутків. Для принципів нового конкурентного мислення середовище сталого розвитку є однією з найбільш ефективно діючих економіко-екологічних систем.

Нове конкурентне мислення може також широко розповсюджуватись у будь-яких державних або наддержавних утвореннях, для яких характерними ознаками є соціалізація економіки та екологізація суспільства. Нове конкурентне мислення активно впроваджується в господарську практику і менеджмент у таких країнах, як Нідерланди, Швейцарія, Ірландія, Південна Корея. Близькими до такого мислення є принципи дій багатьох фірм Китаю, Індії, США тощо, особливо зараз, під час глобальної фінансово-економічної кризи, яка спонукає до співпраці для сумісного виживання в сучасних умовах. При цьому парадигма нового конкурентного мислення в суспільстві сталого розвитку заснована на принципах, які на перший погляд суперечать загальними традиційними бійцівськими конкурентним ідеям. Специфікою суспільства сталого розвитку є те, що в ньому, на відміну будь-якої іншої суспільно-господарській формації системна єдність соціуму, природи та економіки має могутню підтримку з боку загальнодоступного інформаційного простору. Завдяки загальнодоступності будь-якої інформації випуск неякісних товарів, обман та інші ворожі дії конкурентів стають усім відомими, що кардинально змінює правила поведінки на ринку. Отже, нова парадигма конкуренції в суспільній системі сталого розвитку значним чином спирається на принципи функціонування відкритого інформаційного суспільства. Власне для суспільно-господарської системи сталого розвитку дуже вдало підходить метафорична назва нової ери життя людства, що запропонував канадський філософ, культуролог та теоретик у сфері масових комунікацій Г. Маклюен. Він назвав інформаційне суспільство майбутнього глобальним селом (англ. *global village* [15]). Ще в 1968 р. він спрогнозував перетворення планети Земля в один меганаселений пункт завдяки розвитку телебачення і засобів комунікацій [16]. Революційні зміни в інформаційних технологіях, супутникове телебачення, Internet практично підтвердили майже фантастичні для свого часу наукові прогнози Г. Маклюена. Для нової конкуренції в парадигмі сталого розвитку характерними є наступні стратегічні парадигми (стратегеми) функціонування:

чесність у конкурентній боротьбі, яка передбачає неприпустимість криміналу при поділі ринку, відсутність безпідставних наклепів на конкурентів, неупереджений бенчмаркінг і тестування ринкового продукту незалежними фахівцями та споживачами, відкриття повної інформації про споживчі властивості продукту;

розвиток і лідерство, спрямовані не на перегони з конкурентами, а на змагання із самим собою "вчорашнім", орієнтацію на лідера у власній команді, постійне самовдосконалення лідера і команди;

системне мислення і принцип важеля, за рахунок котрих ефективна взаємодія в господарській системі виробництва і на ринку досягається через вплив на критичні системні зв'язки й ефективне використання т. зв. точки опори;

командний дух, відповідно до якого в кожного учасника команди на першому місці стоїть загальна командна мета, кожний почуває себе чимось більшим, ніж просто людина – новим організмом на ім'я "ми", а його особистісні межі зливаються з командними. У суспільстві сталого розвитку командний дух – це методика й керівний принцип управління командою на всіх рівнях – від фірми до кластера і регіону в цілому.

Засновані на такий парадигмі принципові складники економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності територіального господарства діють у взаємодії і взаєморозкритті в процесі господарської діяльності та економічного розвитку, гарантуючи сталість і динамічність функціонування регіональної економіки. Сталий розвиток територіального господарства відбувається на основі чіткої логічної взаємодії дванадцяти принципових складових конкурентоспроможності, а саме:

- якості інституційного середовища;
- випереджаючого розвитку інфраструктури;
- макроекономічної стабільності;
- охорони здоров'я і забезпечення базової освіти;
- високого рівня базової та професійної освіти;
- забезпечення ефективності ринків товарів і послуг;
- ефективності ринку праці;
- розвиненого фінансового ринку;
- високого інноваційно-технологічного рівня виробництва;
- формування необхідного розміру та ємності територіального ринку;
- конкурентоспроможності бізнесу та якості бізнес-середовища;
- ефективного використання інвестиційно-інноваційного потенціалу.

Ці складові мають тенденцію доповнювати один одного в системному процесі суспільного розвитку. Наприклад, інновації неможливо реалізувати без інститутів, які гарантують права інтелектуальної власності, в регіонах і державах з низьким рівнем освіти і професійної підготовки робочої сили. Інновації ніколи не виникнуть в економіках з неефективними ринками або без розвиненої та ефективної інфраструктури. Економічний механізм сталого розвитку конкурентоспроможної регіональної економіки повинен інтегрувати в собі всі необхідні елементи (принципові складові), які забезпечують конкурентоспроможність територіального господарства. Але дія цих складових має проявлятися не тільки на рівні регіону, але й на всіх рівнях економічної системи (підприємство – галузь – регіон – країна – міжнародна економіка), в усіх площинах господарської діяльності.

Результатом дієвості економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності регіональної економіки повинен стати перехід до регіонального сталого розвитку з поступовою принциповою зміною механізмів економічного зростання. Дія конкурентних механізмів і реакція

територіального господарства на них у вигляді забезпечення конкурентоспроможності регіонального виробництва сприятиме створенню якісно нових регіональних економік, які розвиватимуться на засадах інноваційно орієнтованого сталого розвитку.

Такий перехід може відбуватися у три стадії. На першій зростання економіки залежить в основному від наявності внутрішніх чинників, а території конкурують за рахунок забезпеченості ресурсами, перш за все некваліфікованою робочою силою і природними ресурсами. Компанії конкурують на основі ціни та виходять на ринки з обмеженим асортиментом продукції і товарів. Недостатня продуктивність відображається в низькому рівні зарплат. Збереження конкурентоспроможності на цій стадії розвитку в основному залежить від стабільного функціонування державних і приватних інститутів, достатньої інфраструктури, стабільної макроекономічної бази, а також здорової та освіченої робочої сили. На цій стадії конкурентоспроможність регіону відчувається в основному на місцевому рівні. У нашій країні це малоосвоєні, відсталі регіони і такі, що функціонують з ознаками економічної депресії.

У міру зростання доходів суб'єктів господарювання і населення при подальшому розвитку регіони переходять до стадії, на якій зростання залежить від ефективності. Тут необхідно розробляти раціональніші виробничі процеси і підвищувати якість продукції. На цьому етапі посилення конкурентоспроможності все більше залежить від вищої освіти і професійного навчання, ефективного ринку товарів і послуг, стабільного функціонування ринку праці, розвиненості фінансового ринку, здатності користуватися існуючими технологіями та великого обсягу внутрішнього і зовнішнього ринків. Регіональна економіка є конкурентоспроможною на рівні міжрегіональних ринків, де і розгортається основна конкурентна боротьба. Можливим є вихід з окремою конкурентоспроможною продукцією на міжнародний рівень. На цій стадії розвитку перебуває більша частина регіонів України.

І нарешті, коли території переходять на стадію переважної залежності розвитку від інновацій, підтримка високого рівня зарплат і відповідного життєвого рівня можлива тільки, якщо компанії здатні конкурувати та використовують нову унікальну продукцію. Фактично цей рівень може бути позиціонований як сталий розвиток регіональної економіки, на якому компанії повинні конкурувати за допомогою інновацій і виробляти нові різноманітні товари, використовуючи найрізноманітніші виробничі процеси, розширюючи регіональну спеціалізацію з метою завойовування позицій на ринках усіх рівнів – регіональному, загальнодержавному і міжнародному.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок про те, що сучасні теорії конкуренції перебувають у стадії динамічного розвитку. Їх загальними тенденціями є орієнтація на заміну класичної безкомпромісної конкурентної боротьби новими конкурентними механізмами, орієнтованими на створення середовища активної системної взаємодії на ринку всіх його учасників із зосередженням уваги фірми і території на власних можливостях розвитку і знаходженням кожним товаровиробником оригінальної високоприбуткової ніші

ринку. Перехід до нових методів конкуренції в регіональній економіці має носити поступовий багатостадійний характер, за рахунок чого можлива прискорена й ефективна трансформація регіональних ринків та їх входження в глобальний постіндустріальний економічний простір.

Література

1. Портер М. *Международная конкуренция / Пер. с англ.; Под. ред. и с предисловием В. Д. Щетинина.* – М.: Международные отношения. – 1993. – 896 с.
2. Бухалков М. *Маркетинг.* – М.: Инфра-М, 2001. – 160 с.
3. Смит А. *Исследование о природе и причинах богатства народов. Серия: Антология экономической мысли.* – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
4. Clark J. B. *The Distribution of Wealth: A Theory of Wages, Interest and Profits* – New York: The Macmillan Company, 1908. – 200 p.
5. Knight, Frank H. *Risk, Uncertainty and Profit.* – Boston, MA: Hart, Schaffner & Marx; Houghton Mifflin Company, 1921. – 150 p.
6. McLuhan M., Fiore Q. *War and Peace in the Global Village.* – N.Y.: Bantam, 1968. – 176 p.
7. Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э, Перратон Дж. *Глобализация и окружающая среда // Экология и жизнь.* – 2006. – № 12 (61). – С. 11–14.
8. Прахалад К. К., Рамасвами В. *Будущее конкуренции. Создание уникальной ценности вместе с потребителями.* – М.: Олимп-Бизнес, 2006. – 352 с.
9. Hamel G., Prahalad C.K. *Competing for the Future.* — Boston: Harvard Business School Press, 2000. – 95 p.
10. Moore J.F. *The Death of Competition.* – N.Y.: Harper Business, 1996. – 135 p.
11. Brandenburger A., Nalebuff B., *Co-Opetition: A Revolution Mindset That Combines Competition and Cooperation.* – N.Y.: Business, 1996. – 185 p.
12. Clare W. *Graves: Levels of Existence Related to Learning Systems // Paper read at the Ninth Annual Conference of the National Society for Programmed Instruction.* – Rochester, New York: National Society for Programmed Instruction, 1971. – 245 p.
13. Wilber, K.: *Theory of Everything: An Integral Vision for Business, Politics, Science and Spirituality.* – Boston: Shambhala, 2000. – 189 p.
14. Коллинз Дж. *От хорошего к великому. Good to Great. (Почему одни компании совершают прорыв, а другие нет).* – С-Пб: "Стокгольмская Школа Экономики в Санкт-Петербурге": Манн, Иванов и Фербер, 2008. – 320 с.
15. Лозовский Б. Н. *Журналистика: краткий словарь.* – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2004. – 116 с.
16. Х. Гэри. *"Во главе революции".* – С-Петербург.: Бест Бизнес букс. 2007. – 365 с.

УДК 336.58

О.М. КОБЗАР

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА І СТАЛІЙ РОЗВИТОК: ТЕЗАУРУС, МОДЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ, ШЛЯХИ РОЗВИТКУ

Нинішня екологічна ситуація може не тільки стати джерелом економічних, соціальних та інших втрат, але й призвести до глобальної екологічної кризи планетарного масштабу. Тому із подальшим науково-